

РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ ЯК РОЗВИТОК РОЗУМІННЯ ТОТОЖНОСТІ

Р.В. Михайленко

кандидат філософських наук, старший викладач

кафедри філософських і соціальних наук

Київського юридичного інституту МВС України

Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до дій в особливих умовах. Виділено й описано психологічні чинники ефективності військово-професійної діяльності в умовах миротворчої місії.

Ключові слова:

Людському суспільству притаманна функція мислення. За своєю природою процес мислення є предметом багатьох галузей науки. Коли мова йде про мислення неможливо оминати і розуміння тотожності. Мислити у певному сенсі означає проводити певні ототожнення чи відхиляти їх. Тотожність у формі закономірності постає перед нами у логіці.

Закони логіки мають загальнолюдський характер, їх повинні дотримуватися всі люди, незалежно від того, до якої раси, нації, соціальної групи вони належать. Якби люди керувалися не одними й тими самими законами мислення, то діяльність різних суспільних інституцій була б неможливою. Проте одна справа, що люди повинні дотримуватися, а інша – чи дотримуються вони цих законів. Всезагальність, універсальність законів логіки виявляється і в тому, що вони діють у всіх сферах людського мислення.

М.Г. Тофтун зазначає, що сучасна логіка визначає закон мислення як „завжди істинне” висловлювання (формулу). Сформульовані таким чином закони використовуються при розв’язанні складних логічних задач у кібернетичі, теорії релейно-контактних схем, у роботі електронно-обчислювальних машин, автоматичних пристроїв, математичній лінгвістиці тощо.

Оскільки кожна річ, хоча й змінюється, проте зберігає свою визначеність у межах міри, то й думки про речі мають бути чітко визначеними. На сторожі визначеності думок і стоїть закон тотожності. За цим законом кожна думка має бути чіткою за обсягом, ясною за змістом і залишатися незмінною в ході одного й того ж міркування. Цей закон спрямований безпосередньо проти нечітких, неясних, розпливчастих думок, а опосередковано – проти їх двозначності та багатозначності.

М.Г. Тофтун пише: „Закони логіки переконливо ілюструються на прикладах міркувань, у яких ці закони порушено. Проаналізуємо таке міркування:

Вулкани – гори. Гейзери – вулкани. Отже, гейзери – гори.

У цьому міркуванні порушено закон тотожності, оскільки поняття „вулкан” у першому судженні означає результат виверження у формі застиглої лави, а в другому – власне виверження і до того ж у вигляді води або пари. Причиною невиправданого ототожнювання названих понять є невизначеність їх обсягу. В першому судженні ця невизначеність зумовлена відсутністю кванторного слова, а в другому – тим, що поняття „вулкан” тут відіграє роль предиката стверджувального судження” [5, 112-113].

Оскільки в сучасній логіці абстрагуються не лише від змісту, а часто й від обсягу думок, беручи до уваги лише їх логічне значення, то закони логіки, зокрема й закон тотожності, набувають тут гранично абстрактного характеру. Всяке висловлювання є тотожним стосовно самого себе. Це означає, що незалежно від кількості вживань висловлювання в деякому міркуванні, це висловлювання не повинно змінювати свого значення. Закон тотожності можна сформулювати ще й так: якщо висловлювання є істинним, то воно є істинним.

Суттєвим є те, що щоб дотримуватися закону тотожності, треба знати відповідну сферу об’єктивної дійсності, про яку йдеться в міркуванні; вміло користуватися синонімами й омонімами; використовувати найновішу наукову термінологію; не вдаватися до полеміки, попередньо не визначивши тези доведення і основних понять, якими доводиться оперувати в процесі полеміки. При цьому не слід забувати, що закони логіки іноді порушують навмисне.

Але логіка подає лише форму вже сформульованої думки. Тому логіка лише фіксує тотожність, що наявна в думці. Більш цікавим є становлення тотожності у філософії, бо тут вона репрезентує себе у своїй багатоманітності.

Цікаві думки висловлює Д.І. Чижевський. Він розглядає первинну форму тотожності че-

рез загальне. Філософ зазначає, що загальне дане нам передусім у повторенні. Оскільки безпосередність дана нам перш за усе і необхідно, як певний „плин”, а саме тремтіння, пульсація, биття даності. Інакше кажучи – в безпосередній даності відсутня абсолютна totoжність, оскільки абсолютна totoжність можлива тільки як в собі замкненість, із себе невихідь. „В дійсності (неабсолютна) totoжність є завжди тільки totoжність з собою, та, що повертається до себе, оскільки воно собі totoжне, з собою співвіднесене, таке, що вказує на самого себе. А це значить, – оскільки неможлива в безпосередності абсолютна totoжність, то остільки totoжність самою своєю totoжністю констатує ритм. „Повторення” в межах безпосередності — це значить: не будучи абсолютною totoжністю, ритмуючись вже в самому факті ділення, в діленні своєму, безпосередність в той же час не розпадається на елементи абсолютної розбіжності. Форма „повторення” не вміщує в себе абсолютно розбіжного; безпосередність не переривається катастрофічною зміною чи заміною. Ритм повторення є ритм повернення, а саме підкреслювання, відмічання totoжності, – всяке повертання є повертання до чогось, повертання до вихідного, відмова від втечі від нього, зняття „віддалення”, протиборство проти розбіжності” [3, 486].

Далі він вказує, що оскільки в ритмі повторення дані totoжне і розбіжне, настільки, здавалося б, безпосередність абсолютно подвоюється; ми губимо ту єдність, що дана нам в безпосередності, як безпосередності. Але прислухаючись до її життя, ми помічаємо в безпосередності ту концентрацію або стягненість, яка долає розрив. Розбіжне і окреме в безпосередності дане завжди в якомусь групуванні. Принцип будь-якого групування – це зосередженість навколо або біля якогось центру стягненості. Коли ми кажемо, що перед нами „об’єкти”, „предмети”, „комплекси”, ми маємо на увазі саме цей факт, факт існування якихось центрів наголосу, акценту, навколо яких і біля яких збирається „решта”, неакцентована, що не стоїть під наголосом, невиділена.

„Стягненість, а саме принцип групування вимагає для себе опори і знаходить її в безпосередності, тобто безпосередність здатна до внутрішнього впорядкування, до корелятивного співвіднесення або сполученості даного в ній окремого і розбіжного. Ми маємо на увазі корелятивність такого типу, як корелятивність матерії і форми, що означає сполученість полярно-розбіжного по своїй суті і за характером: сполучено – передусім – те, що повторюється і саме повторення, те, що повертається і саме повернення, те, що концент-

рується і сама концентрація. Можливість „організації” безпосередності її впорядкування – поява ритму в пульсації і русі, світлих точок і вершин в хаосі, що хвилюється, ця можливість повністю залежить від сполученості розбіжного в хаотично-складній і беззмістовно-яскравому житті безпосередності” [3, 487].

Дослідник зазначає, що наші, мов би найстійкіші категорії безпосередності, що несуть у собі дух totoжності, не заморожують, не стримують її руху. В них самих живе принцип зміни, руху. Тут мається на увазі саморух, що не виводить за свої власні межі.

Гегель проводить онтологізацію логіки. Однією з його основних праць є „Наука логіки” в якій автор говорить, що філософія має зробити своїм предметом дослідження саме мислення. Таким чином і відбувається отожднення буття і мислення, так утверджується так званий панлогізм Гегеля. Цікавим моментом при цьому є саме тлумачення Гегелем проблеми totoжності. Філософ вважав онтологізацію логіки виправданою лише в її спекулятивному сенсі, але не в розсудковому виді. В цьому сенсі із закону totoжності випливає, що все має бути totoжне з собою. Але таке розуміння totoжності є умовним і обмеженим, бо казати, що планета є планета або власність є власність недоречно, це – так звана тавтологія. Тому принцип totoжності буття і мислення це не монотонний повтор, а більш висока ступінь філософської абстракції, яка носить в собі синтетичну природу. М. Гайдегер у статті „Закон totoжності” характеризує спекулятивну totoжність так: „Однако западному мышлению понадобилось более, чем 2000 лет, чтобы это соотношение с собой, которое уже присутствует в тождестве и звучало в более ранние времена, было определено выявлено и хорошо раскрыто как процесс опосредования, и более того, прежде, чем человеческий ум стал восприимчивым к идее выявления опосредования через тождество. Это случилось не ранее, чем философия спекулятивного идеализма после того, как Лейбниц и Кант проложили ей путь, в лице Фихте, Шеллинга и Гегеля приютила у себя синтетическую по своей природе сущность тождества. Мы не будем здесь вдаваться в детали. Следует заметить лишь одно. После эпохи спекулятивной философии уже нельзя мыслить единство тождества как монотонный повтор или отрицать опосредование, господствующее в тождестве. Если все же это сделать, тождество представит перед нами лишь абстракцией” [7, 70]. Цей вислів наштовхує нас на серйозні роздуми про природу totoжності взагалі і у її конкретних виявах. Крім того це, надзвичайної ваги методологічне положення, дає нам ґрунт для таких роздумів.

Синтетична природа тотожності, опосередкованість у тотожності – це те, чим оперує мислення після класичної філософії.

Синтетична природа тотожності вже у Гегеля полягає у ототожненні одного і різного. Власне, одне є самототожним собі і інше різне також собі самототожне, в цьому полягає суть існування предметів у бутті. Гайдегер вважає, що єдність тотожності є основною рисою буття суцього. Самототожність відкриває для пізнання предметність. Саме в силу самототожності предмети можуть стати і постають предметами наукового дослідження. Але тотожність одного і різного виявляє специфічну (синтетичну) предметність для пізнання. Власне тотожність буття і мислення є синтетична по суті, а рефлексується як монотонний повтор, як тавтологія. І ця тавтологія є включеною у структуру синтетичної тотожності.

Маркс знімає синтетичну природу тотожності в мисленні, бо світ, за Марксом, існує об'єктивно і незалежно від мислення. Він переносить синтетичну природу тотожності на предметність дослідження, що дозволяє усунути метафізичну і ідеалістичну перспективу руху пізнання одночасно. Це видно вже з аналізу категорій у матеріалізмі. Наприклад, власність тотожня праці, а праця тотожня капіталу як накопиченій власності у формі грошей і тощо. Тому неправомірним є звинувачення Маркса в тому, що він один із найбільш послідовних гегельянців. Скоріше, Гегель є обмежений марксист, виходячи з усвідомлення тотожності буття і мислення, що мислиться аналогічно тотожності матеріалістичних категорій.

Синтетична природа тотожності буття і мислення привела Гегеля до висновку про тотожність онтології та гносеології, причому домінуючу роль в цій тотожності відіграла саме гносеологія. Тому онтологічний поворот в сучасній європейській філософії (Гайдегер, Лукач тощо) є виправданим. Отож, тотожність гносеології не вирадить по суті тотожності гносеології і онтології як, до речі, і тотожність онтології.

Сучасний онтологічний поворот у західній філософській традиції якраз розкриває тотожність у її опосередкованості. Це виявляється через тотожність буття і людини. Але онтологічний поворот не виходить за рамки розуміння тотожності сформоване класичною філософією. В розумінні тотожності відбувалась підміна тотожності гносеології і онтології самототожністю гносеології. Ця підміна зводила нанівець всі матеріалістично-наукові обґрунтування Маркса.

Таким чином гносеологізація буття та онтологічний поворот у мисленні – це форми, що не виходять за рамки синтетичної природи

тотожності. Вони навіть можуть співіснувати у тотожності між собою. Тому онтологічно-гносеологічна тотожність є формою розвитку мислення, його еволюцією у позитивному сенсі. Адже людство розвивається лише тоді коли розвивається мислення. Мислення вирізняє людину з природи, змінює при цьому саму природу і мислення. Реальна дійсність має відповідати таким формам, що будуть онтологічно виправдані і гносеологічно обґрунтовані. Це саме і є форми, де здійснюється онтологічно-гносеологічна тотожність, де відбувається поєднання закономірності і принципу.

Онтологічний вимір буття, притаманний лише філософському усвідомленню, дає нам певний зріз цінностей. Характерними формами цих цінностей є принципи. Вони визначають направленість мислення, надають думкам системності. Існує хибна тенденція до ігнорування онтологічним виміром буття за межами філософії.

Інший зріз буття – гносеологічний. Сучасна реальність повністю пронизана формами гносеологізації. Яскравим прикладом цього є проникнення прикладної науки у різні сфери життя, розвиток техніки та технологій. Характерною цінністю даної форми є закономірність. Наше життя насичене і кероване законами (хімічними, фізичними тощо). Наведені виміри буття виявляються і через тотожність. Тотожність у синтетичній її формі, що бере свій початок від ототожнення мислення і буття, здатна виразити взаємодію онтології та гносеології.

Подібне твердження виглядає як гола абстракція, як невиправдана сентенція. Тому доцільно привести приклад наведеної тези про онтологічно-гносеологічну тотожність. Загальновідомим є процес розкуркулення на зорі Радянської влади. Цей процес яскраво демонструє розузгодженість (відсутність тотожності) онтологічного і гносеологічного чинників цього явища. Адже раціональним був процес запровадження колгоспного господарства, бо це був більш ефективний спосіб сільськогосподарського виробництва. Але негативом є несвоєчасність, примусовість цього впровадження. Розкуркулення на довгий час понищило господаря на землі. Саме тут виявилось нехтування онтологічним чинником даного процесу.

Проблема опосередкованості в тотожності помітно виражена у відношенні тотожності грошей і праці. Праця у суспільному виробництві оплачується у формі грошового еквіваленту. Так опосередковано тотожні гроші і праця. Певний вид праці відповідно оцінений суспільством. Така ситуація не виключає тотожності праці до праці, а грошей до грошей. Але існують такі форми праці, що характеризуються унікальністю. Наприклад художні твори видат-

них світових митців, видатні наукові досягнення та унікальні розробки у різних галузях. У таких випадках опосередкування в тотожності не спрацьовує. В народі кажуть, що подібні творіння є безцінними, відповідно і працю тут неможливо виразити у грошах. А цінність такої роботи виявляється лише через самототожність до праці. Цей приклад вказує на складну природу опосередкованості в тотожності. Опосередкування в тотожності дає мисленню великі переваги, але, разом із тим, може направити його у хибному напрямку.

Цілком логічним є те, що проблеми тотожності стають визначальними для філософського осягнення дійсності. Всяка реальність потребує узагальненого розгляду, а узагальнення, в свою чергу, базується на абстрагуванні. Процес абстрагування виводить думку до вищого рівня абстракції, а саме до розуміння тотожності. Розкрити нові горизонти усвідомлення тотожності, означає наблизитись до дійсності у новій формі філософії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В.П. Сучасна соціальна філософія. – К.: Генеза, 1996. – 386 с.
2. Булатов М. Філософія: Уч. пособие для студентов вузов. – К.: Фита, 1994. – 384 с.
3. Історія філософії України: Хрестоматія / Упор. М.Ф. Тарасенко, М.Ю. Русин та ін. – К.: Либідь, 1993. – 560 с.
4. Надольний І.Ф. Філософія: Навч. посіб. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
5. Тофтул М.Г. Логіка. – К.: Видав. центр „Академія”, 1999. – 336 с.
6. Философский словарь / Под ред. Фролова И.Т. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
7. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2006 р.